

SYSTÉMOVO-ŠTRUKTÚRNA ANALÝZA PROBLÉMU MODELOVANIA FILOZOFICKÉHO POZNANIA

N. R. AKSIONOV, Čeljabinský štátny pedagogický inštitút, Čeljabinsk, ZSSR

Problém výkladu filozofického poznania názornými prostriedkami nie je už u nás taký nástojčivý, akým bol ešte pred desiatimi rokmi, hoci nemožno povedať, že protivníci takejto názornosti sa úplne prepočítali. Otázka teraz spočíva v tom, ako dosiahnuť, aby názornosť vo filozofii bola čo najadekvátnejšia špecifickosti predmetu.

S radosťou využívam výzvu redakcie, aby som vystúpil na stránkach vášho časopisu a podelil sa s výsledkami našich bádanií o danej problematike.

Rozsah state mi nedovoľuje podrobne reprodukovať všetky aspekty bádania. S relatívnu úplnosťou sú vyložené v monografii [1] a doktorskej dizertácii [2], ktorú som obhajoval r. 1981. Obmedzím sa iba na zhustený výklad niektorých momentov.

Pred niekoľkými rokmi sa v jednej stati objavil nový termín — „grafický model filozofického poznania“. Záujem o túto problematiku zrodil prieskum. Prieskum ukázal, že okrem termínu o špecifickosti grafického modelovania filozofickej problematiky je známe len to, že v rôznych mestách sa rôzni ľudia nezávisle jeden od druhého pokúšajú kompaktné a prehľadne vyjadriť fragmenty filozofického poznania, odhaľujúc jeho štruktúru. Dozvedeli sme sa, že analogický výskum robí náš slovenský kolega Lukáč Ján Veverka.

Problém teda vznikol a vymedzil sa takto: V čom spočíva *špecifikum modelovania filozofického poznania*; aké sú *funkcie* filozofických modelov?

Na rozdiel od predchodcov, ktorí možnosť grafického modelovania pripúšťali ako niečo samozrejmé a neposudzovali podstatu tohto javu, hlavná pozornosť sa prenáša na metodológiu problému, formulovanie a hľadanie obrysov teórie.

Hypotéza výskumu sa redukovala na to, že ďalší produktívny rozvoj grafického modelovania filozofického poznania vyžaduje objasniť jeho špecifikum, čo je možné iba pri *systémovo-štruktúrnom prístupe*.

Východiskové ťažkosti spočívali najmä v hľadaní nevyhnutných a postačujúcich teoretických predpokladov, ktoré by do teórie vstúpili ako štruktúrne elementy a boli zárukou jej úplnosti.

Skúmanie, klasifikácia a interpretácia daného empirického materiálu viedli k presvedčeniu, že pred našimi očami živelne vzniká akýsi súbor modelov, ktorý ani zďaleka nemôže obstať. Tieto modely sa zakladajú na vzájomnom pôsobení termínov a pomocných prvkov vyjadrovania filozofického poznania. Vznikla nevyhnutnosť usúvzťažnenia empirického materiálu s teóriou modelovania, teóriou semiotiky a teóriou formalizácie. Taký bol prvý súbor prvkov teórie.

Druhý súbor prvkov teórie taktiež vyplynul zo skúmania, klasifikácie a interpretácie daného empirického materiálu. Budem ilustrovať toto tvrdenie dvoma konkrétnymi príkladmi. Prvý príklad preberám z knihy *Príručka marxis-*

ticko-lenínskej filozofie. Historický materializmus. (3) Čitateľ na príslušnej ilustrácii okamžite rozozná šesť významových prvkov vyobrazenia: päť navzájom sa vymieňajúc spoločensko-ekonomických formácií a moment progresívneho vývinu znázornený šipkou, ktorá ich spája. No podľa zámeru autorov sú do schémy vložené ešte štyri významové prvky, ktoré bez ohľadu na obširný text, ktorý ich spája, vnímame ako pozadie. Sú to: vývin výrobných síl spoločnosti, vývin prírodných a technických vied, ekonomický pokrok a napokon ideologický vývin.

Vyobrazenie, ktoré sa zostrojilo bez ohľadu na zákonitosti vnímania, nezabezpečuje plánovaný efekt. Z toho vyplýva, že výskum modelovania filozofického poznania nebude úplný bez toho, aby sme sa nezaoberali problémami psychológie vnímania a teórie grafického vyjadrenia významových prvkov zobrazenia. Túto myšlienku možno posilniť druhým príkladom, ktorý vyberáme z knihy vydanej vydavateľstvom Moskovskej štátnej univerzity. V schéme „štruktúra spoločenského vedomia“ (4) je 17 významových prvkov: formy spoločenského vedomia — všeobecne uznávané (je ich 7, vyznačené sú plošnými obrysmi) a také, ktoré nie sú všeobecne uznávané (sú 4, vyznačené bodkovaním); úrovne spoločenského vedomia (sú 2) a sféry spoločenského vedomia (sú 4). Zaiste, ako v hociktovej inej schéme, aj v tomto prípade sa možno škriepiť o objeme a obsahových detailoch danej schémy, no o to teraz nejde. Je nesporné, že všetky zmyslové prvky tejto témy „platia“ prakticky okamžite, teda grafické riešenie zodpovedá psychológii vnímania.

Predpokladmi formulovania teórie modelovania filozofického poznania (v našich podmienkach — grafického modelovania) sú prvky teórie modelovania, semiotiky, formalizácie, psychológie vnímania a grafiky. Zdá sa, že súhrn všetkých týchto predpokladov zaistuje teórii grafického modelovania filozofického poznania úplnosť. V každom prípade dôsledný prieskum v rozpätí mnohých rokov ani raz nepotreboval vyjsť za hranice týchto navzájom susediacich sfér poznania.

Východiskový pojem je *modelovanie filozofického poznania*. Odlišuje sa od modelovania poznania jednotlivých vied tým, že ako objekt odrazu tu nevystupujú predmety vonkajšieho sveta, ale kategoriálne poznanie. Požiadavka adekvátnosti štruktúry modelu štruktúre objektu sa potom transformuje na požiadavku adekvátnosti štruktúre filozofického poznania.

Špecifikum modelov filozofického poznania spočíva, po prvé, v tom, že ich objektom nie sú predmety a procesy vonkajšieho sveta, ale filozofické pojmy, ich spojenia a vzťahy; po druhé, v tom, že nie sú izomorfné, ale homomorfné filozofickým pojmom.

Modely filozofického poznania môžu zaujať v existujúcich klasifikáciách dostatočne presne vymedzené miesto. Podľa svojho miesta v procese poznania sú ideálnymi logickými alebo myšlienkovými modelmi — abstrakciami osobitného druhu. Z hľadiska praktického určenia sú to heuristické a ilustratívne modely; z hľadiska spôsobu svojej existencie obrazovo-znakové modely.

Modely filozofického poznania, rovnako ako všetky ideálne modely, sa môžu tvoriť iba na základe *formalizovaného* poznania. No ak v mnohých oblastiach poznania formalizácia už dávno získala „občianske práva“ a je všeobecne uznávaná, u filozofov často sama myšlienka na formalizáciu vyvoláva búrku protestov. Zatiaľ však nepretržite používame ustálené termíny, určenia, formuly, schémy, teda formalizované poznanie.

Na rozdiel od úplne formalizovaného poznania, kde sú formalizmy oddelené od konkrétneho obsahu, vo filozofii je možná iba *čiasťočná formalizácia*: významové jednotky môžu byť iba obsahové. Základný fond takýchto formalizmov tvoria zaužívané, jednoznačne určené filozofické termíny, ktoré sme označili ako *verbálne formalizmy*. Už tým sú zdôraznené špecifické zvláštnosti formalizácie filozofického poznania. Hoci verbálne formalizmy ešte nestratili spojenie s prirodzeným jazykom, disponujú už hlavnou charakteristickou črtou znaku — zovretosťou obsahu.

Formalizácia filozofického poznania musí „spriežračiť“ jeho štruktúru. Obráťme sa opäť k ilustráciám. Autori knihy *Príručka marxisticko-leninskej filozofie. Historický materializmus* sa pokúsili objasniť vzťah spoločenského bytia a spoločenského vedomia. No východiskový materiál, ktorý nie je dovedený na úroveň verbálnych formalizmov, sa neukazuje ako jasný a prehľadný, ale naopak, zatemnený a nezrozumiteľný v porovnaní s obyčajným textom. V tej istej knihe však nachádzame aj strany, kde filozofický materiál je dovedený na úroveň verbálnych formalizmov a pre čítanie je zrozumiteľný a „spriežračný“.

Nasledujúcim krokom v systémovo-štruktúrnej analýze modelovania filozofického poznania je jeho preskúmanie z pozícií *semiotiky*. Špecifikum znakov vhodných pre modelovanie filozofického poznania môžeme určiť vtedy, ak vyjdeme zo špecifiky samého filozofického poznania. Pre vyjadrenie filozofického poznania sú vhodné znaky prirodzených i umelých jazykov, ktorých spojenie s objektom, ktorý označujú, je *konvenčné*.

Okrem verbálnych formalizmov ako znakov, ktoré sú vhodné pre modelovanie filozofického poznania, môžu sa používať logické figúry a taktiež iné, špeciálne skonštruované znaky. Súhnn takých znakov tvorí *grafický jazyk*. Zákony jeho tvorby zistíme, keď sa obrátime na *teóriu grafiky*.

Lubovoľný model filozofického poznania ako zvláštny objekt je jednotou obsahovej a obrazovej stránky. Ak si všimneme práce, v ktorých sa skúma podstata obrazu, presvedčíme sa, že v používaní tejto kategórie ešte stále nejestvuje názorová jednota. V procese skúmania vznikla nevyhnutnosť systematizovať a s použitím metódy modelovania filozofického poznania vyjadriť vzájomné pôsobenie rôznych vzťahov a nuansí, v ktorých sa skúma kategória „obraz“. V základoch koncepcnej schémy sú verbálne formalizmy, ktoré vyplynuli z kritickej analýzy a syntézy skúmaného teoretického materiálu. Hlavné z nich sú: objekt a obraz. Ďalej: vnútorné obrazy sú vizualizovaným komponentom odrazu objektov vo vedomí; prvotné vnútorné obrazy sú adekvátnymi analógiami jednotlivých objektov; druhotné vnútorné obrazy sú znakovými analógiami všeobecných pojmov, vrátane mnohokrát sprostredkovaného poznania (v systéme umelých jazykov). Všetky tieto obrazy tvoria oblasť *psychologického* výskumu.

Objektivizované obrazy sú exteriorizáciou vnútorných obrazov vedomia v materiálnej forme: izomorfné objektivizované obrazy sú adekvátne vizuálne fixovaným analógiám jednotlivých objektov; homomorfne objektivizované obrazy sú znakové, vizuálne fixované analógie všeobecných pojmov, vrátane mnohokrát sprostredkovaného poznania (v systéme umelých jazykov), vytvárajú sa na základe konvenčne spracovaných systémov. Všetky tieto obrazy patria do oblasti *semiotických* výskumov.

A nakoniec môžeme hovoriť o oblasti gnozeologického výskumu, t. j. o vzťahu obrazu k objektu.

Schéma umožňuje názorne vysvetliť celý rad spojení, pohyb pojmov i transformáciu obrazov — vnútorných na objektívne a naopak (v schéme sa tento smer nezaznamenáva).

Súhrn všetkých uvedených určení umožňuje zachytiť charakteristiku kategórie „obraz“. To vysvetľuje, prečo pre modelovanie filozofického poznania sú špecifické *objektívizované homomorfné* obrazy: grafický model je homomorfný objektívizovaný obraz do tej miery, do akej je v ňom grafický, v konvenčných znakoch, v zobrazení zakódovaná slovná-logická, pojmová konštrukcia.

Syntéza tvrdení, prevzatých z týchto oblastí poznatkov a uplatnených na skúmaný problém, sa uskutočnila v rade princípov modelovania filozofického poznania, menovite princípov *adekvátnosti*, „*priamosti*“ a *lakonizmu*, *obraznosti* a *staticko-dynamickej jednoty*.

Princíp adekvátnosti: od zobrazenia sa vyžaduje podstatná podobnosť tomu či onomu filozofickému pojmu, vyjadrenému jazykom konvenčných znakov.

Z tohto princípu vyplývajú *dôsledky*:

- podobnosť medzi abstraktno-logickým filozofickým poznaním a grafickým modelom, ktorý mu zodpovedá, je podstatná a nie ikonická;

- charakter a rozloženie konvenčných znakov v grafickom modeli musí sa určovať obsahom filozofického poznania, ktoré vyjadrujú a musí zaručovať adekvátne slovesné dekódovanie tohto poznania;

- v grafickom modeli musia nájsť adekvátne vyjadrenie rôzne spojenia a vzťahy medzi filozofickými pojmami, vrátane ich subordinácie;

- pretože každé filozofické poznanie sa môže skúmať v rôznych spojeniach a vzťahoch, jeden a ten istý súbor kategórií môžeme vyjadriť pomocou niekoľkých grafických modelov, ktoré odrážajú rôzne úrovne jeho obsahu i podstaty a taktiež rôzne aspekty jeho skúmania;

- charakter a rozloženie znaku a znakových súborov v grafickom modeli filozofického poznania nesmú protirečiť všeobecnému vedeckému systému znakového vyjadrovania poznatkov.

Princíp „priamosti“ a lakonizmu: v grafických modeloch musí byť filozofické poznanie „očistené“ od izolovaných ojedinelých spojení a charakteristík, musí byť „zhustené“.

Z tohto princípu vyplývajú *dôsledky*:

- vytvoreniu grafických modelov filozofického poznania musí predchádzať presné, lakonické a jednoznačné formulovanie tohto poznania a ďalej — jeho formalizácia;

- v grafickom modeli musí byť filozofické poznanie vysvetlené tak, aby pomocou tohto modelu bolo možné odhaliť pôsobenie filozofických poznatkov v sfére (ktorejkoľvek špeciálnej vedy, teda grafický model musí mať metodologickú funkciu;

- pretože v grafických modeloch sa filozofické poznanie vyjadruje lakonicky, prehľadne, prístupne priamemu vnímaniu, môžu tieto modely plniť humanistickú funkciu.

Princíp obraznosti: pri vytváraní grafického modelu abstraktná logická informácia musí byť „zvinutá“ a vyjadrená tak, aby vizuálny obraz zaručoval prehľadnosť a „priehľadnosť“ obsahu.

Z tohto princípu možno vyvodíť *dôsledky*:

- grafický model musí vytvárať vizuálny obraz, ktorý zaručuje celostný vnem filozofického poznania, ktoré je v ňom obsiahnuté;

— v grafickom modeli musia byť zdôraznené hlavné znaky a črty vyjadrovaného filozofického poznania a znížená intenzívnosť vyjadrenia jeho vedľajších znakov a črt;

— v grafickom modeli nie je prípustná ani neúmeraná zjednodušenosť ani neúmeraná zataženosť informáciami;

— optimálne grafické modely sú vytvorené na jednom logickom základe.

Princíp staticko-dynamickej jednoty: v grafických modeloch, ktoré sú vo svojej podstate statické, no zaznamenávajú dynamické procesy, musí byť charakter pohybu vyjadrený špecifickými výtvarnými prostriedkami.

Z tohto princípu vyplývajú *dôsledky*:

— statické stavy a dynamické procesy sa musia znázorňovať pomocou rôznych znakov a znakových systémov;

— zlúčenie rôznych základov — statického a dynamického — v jednom grafickom modeli je prípustné iba v tých prípadoch, keď nebráni odhaleniu obsahu poznania.

Princípy plnia funkciu kritérií i pragmatickú funkciu tým, že umožňujú objektivizovať hodnotenie hotových grafických modelov. Plnia tiež metodologickú funkciu pri konštruovaní nových grafických modelov.

Modely filozofického poznania sú polyfunkčné. Môžeme vymedziť metodologickú, heuristickú a pedagogickú funkciu.

Metodologická funkcia sa prejavuje v objasňovaní filozofických problémov, v odhaľovaní spojení a vzťahov medzi filozofickými pojmami a v možnosti interpretácie filozofického poznania v najrôznejších oblastiach poznania špeciálnych vied. Jeden grafický model môže byť interpretovaný najrôznejšími spôsobmi na materiáli špeciálnych vied, pričom syntéza takýchto interpretácií dovoľuje objasniť všeobecnosť filozofického zákona.

Heuristická funkcia modelovania filozofického poznania spočíva v možnosti odhalenia predtým neobjavených spojení. Preskúmali sme napr. možnosť vysvetlenia spojenia objektu a obrazu z hľadiska gnozeológie, psychológie a semiotiky.

Pedagogická funkcia modelovania filozofického poznania je ovroditeľná od metodologickej a heuristickej funkcie a je ich refrakciou v učebnej činnosti pedagógov a študentov.

Formulovanie teórie teda dovoľuje prejsť od intuitívneho hľadania k vedecky zdôvodnenému, vytvára nevyhnutné podmienky pre ďalší rozvoj metódy modelovania filozofického poznania a taktiež pre rozvoj filozofie ako vedy.

Ak kriticky hľadáme na to, čo sa urobilo, môžeme ešte raz podčiarknuť myšlienku vyslovenú v správe ÚV KSSZ XXVI. zjazdu strany o tom, že „veda musí byť »narušiteľkou pokoja«, ... musí nastoľovať nové témy a riešiť ich čo najbližšie k požiadavkám praxe“. Výskum nemožno pokladať za absolútne zavŕšený: na každej z nastolených tém možno i treba ďalej pracovať. Najbližšou oblasťou, v ktorej môže výskum pokračovať, je nesporne ďalšie odhaľovanie pedagogickej funkcie modelovania filozofickej problematiky, a to tým viac, že v ostatnom čase sa sformoval na hranici filozofie, predovšetkým jej gnozeológie, a vysokoškolskej pedagogiky nový smer filozofických výskumov — metodika prednášania filozofie. Predmetom tejto komplexnej vedeckej disciplíny sú zákonitosti poznania filozofie a ich využívanie v procese jej prednášania. Aj tu môžem s istotou povedať, že v tomto smere sa pracuje a práca bude pokračovať. Presvedčivo to dokazuje aj bezpochyby neoceniteľný príspevok

nášho váženého kolegu z oddelenia marxisticko-leninskej filozofie banskobys-
trickej pedagogickej fakulty Lukáča Jána Veverku. Chcel by som mu zo srdca
zaželať ďalšie úspechy.

LITERATÚRA

1. AKSIONOV, N. R.: Specifika i principy grafičeskogo modelirovanija filosofskogo
znaniya. Čeljabinsk 1980.
2. AKSIONOV, N. R.: Teoretičesko-metodologičeskije problemy modelirovanija filosof-
skogo znaniya. Moskva 1981.
3. ŠUBŇAKOV, B. P. — ZLOTNIKOV, V. M.: Posobiye po marksistsko-leninskoj filosofii:
Istoričeskij materializm. Jaroslavl' 1975.
4. Grafičeskije sredstva v kurse marxistsko-leninskoj filosofii. Moskva 1978.